

§ 41. Знакі прыпынку ў складаназалежным сказе

1. У складаназалежным сказе даданая частка аддзяляецца ад галоўнай коскай або выдзяляецца з абодвух бакоў коскамі, калі стаіць у сярэдзіне галоўнай: *Дзяды і бацькі нашу мову стаялі, каб звонка звінела, была як агонь.* (П. Броўка). *Каб жэ та гаючай набралася сілы, вясной яго хмарка дажджэмі паіла* (П. Макаль). *У гарадскім садзе, якраз на тым месцы, дзе да вайны стаяў дом Коласа, пабудаваў планетарый* (М. Лужанін).

♦ Заўвагі

- ✓ Калі злучальнае слова які стаіць у сярэдзіне даданай азначальнай часткі, то коска ставіцца не перад злучальным словам, а перад тым словам, якім пачынаецца даданая частка: *Зубр стаяў пас старымі елкамі, камлі якіх абраслі мохам* (І. Шамякін).
- ✓ Калі перад падпарадкавальным злучнікамі стаяць словы *асабліва, нават, толькі*, то коска ставіцца не перад злучнікам, а перад гэтымі словамі, на мяжы частак: *Вада пагойдвае лосці, асабліва калі набліжаецца цеплаход* (Б. Сачанка). *Песня заўсёды была праясну, нават калі за цёмным акном стаяла сумная восень* (Янка Брыль).

2. Калі аднародныя даданія часткі звязваюцца пры дапамозе адзіноўных злучнікаў *і, ды* (у значэнні *і*), *або, ці*, то паміж імі коска не ставіцца: *Слухаючы дзеда, я і не прыкмеціў, калі скрыўчулі дзеры і калі ўвайшоў у хату мой бацька* (С. Баранавыч). *На ўвайшоў дзень і сцягнула, гэтак месца зноў стала*

пустое (Кузьма Чорны). У нямой глушы пачуеш, як зязюля за-
кукуе альбо дзяцел на сасне свой рабочы дзень пачне (А. Алек-
сандровіч).

Перад супраціўнымі злучнікамі і перад злучнікам *і*, які паўтараецца паміж аднароднымі даданымі часткамі, коска ставіцца: *Добра абмачыць касу, пацягнуць яе пад вадой і, пад-
няўшы, глядзець, як ўздоўж прута спачатку цячэ ў раку тонкі
струмень, а потым адна за адной закапаюць буйныя, звонкія
кроплі* (Янка Брыль). *Вяртаючыся дадому, яна ўсталялася, як
яны сустрэліся, і як таварышы дапамаглі ім пасабраваць, і як
яна старалася выратаваць яго з бяды* (А. Раткевіч).

3. Коска не ставіцца перад злучнікамі *і, ды* (у значэнні *і*), *або, ці*, што звязваюць дзве галоўныя часткі, да якіх адносіцца агульная даданая частка: *Калі наступася глыбокая восень, над
зямлёй нізка сцелецца туман або і пахнець дробны дождж*
(Кузьма Чорны).

4. Калі даданая частка звязваецца з галоўнай пры дапамозе састаўных падпарадкавальных злучнікаў *таму што, перад тым як, пасля таго як, у той час як, на меры таго як, да таго часу пакуль, для таго каб, замест таго каб, з прычыны таго што, нягледзячы на тое што, дзякуючы таму што, у сувязі з тым што* і інш. і стаіць, як правіла, перад галоўнай, то паміж часткамі ставіцца коска (злучнік не разрываецца і роўчасам ўключаецца ў даданую частку): *Пасля таго як дакасілі, разам ужо выходзілі і жаць* (І. Мележ). *Перад тым як адойць гадзіны, гадзіннік колькі хвілін трашчаў, скрыпоў, як чалодзежны журавель на марозе...* (Якуб Колас). *Для таго каб праца давала плённыя вынікі, трэба прывучаць да сталых і сур'ёзных адносін да яе з малых гадоў* (Якуб Колас). *Часта прыходзілася спыняцца, таму што дарога была несамавітая* (І. Мележ).

Калі ж у адпаведнасці з сэнсам сказа і інтанацыяй адна частка састаўнога злучніка ўключаецца ў галоўную частку як

суадноснае слова, а другая – у даданую, то коска ставіцца пасля першай часткі састаўнога падпарадкавальнага злучніка: *Я гэту мову ўзяў сабе таму, што зашмат у ёй было гаротных песень* (Максім Танк). *У хуткім часе пасля таго, як Лабановіч вярнуўся ад Турсевіча, да яго прыехаў Саханюк* (Якуб Колас). *Перад тым, як ісці ў поле, яна прыбірала ў хаце, мыла падлогу, лавы* (Б. Сачанка).

5. Коска не ставіцца перад фразеалагізмамі тыпу *куды вочы глядзяць, як мокрае гарыць, хоць іголки збірай і інш.*, якія падобныя да даданых сказаў: *Ён проста ішоў куды вочы глядзяць, бо яму не было тут месца* (Якуб Колас).

Коска не ставіцца перад *як, калі, што*, якія ўваходзяць у склад устойлівых выразаў *як мае быць, як і не было, што б там ні было і інш.*: *Ужо і восень як мае быць ўсталёўвацца пачала* (Кузьма Чорны). *Яго там як і не было*.

6. Даданая няпоўная частка, якая выражана адным злучальным словам (адносны займеннік ці прыслоўе), коскай не аддзяляецца: *Перастала імжыць, аціхла. Нават не ўгледзелі калі* (І. Пташнікаў).

7. Калі ў складаназалежным сказе з некалькімі даданымі побач стаяць два падпарадкавальныя злучнікі (ці злучнік і злучальнае слова), то перад кожным злучнікам ставіцца коска: *«Жыццё» наведамляе, што, калі князёўне споўнілася дваніццаць гадоў, бацькі вырашылі аддаць яе замуж* (У. Арлоў). У гэтым выпадку пропуск даданай часткі ці яе перастаноўка не разбурае сэнсу ўсяго сказа.

Коска не ставіцца перад другім злучнікам, калі ён парны (*калі – то, калі – дык*): *Ужо такі быў гэты чалавек, што калі закарціць у яго якое жаданне, дык ён даможца свайго* (В. Быкаў).

8. Паміж галоўнай і даданай часткай коска не ставіцца, калі перад падпарадкавальным злучнікам ці злучальным словам стаіць адмоўе *не*: *Важна высветліць не што яны ўжо зрабілі, а што збіраюцца рабіць далей*.

9. Крокка з коскай ставіцца паміж разгорнутымі даданымі часткамі складаназалежнага сказа, падпарадкаванымі адной і той жа галоўнай, калі паміж даданымі няма злучальнага злучніка: *Мяне ўжо радуе і тое, што ночка стала ўбываць і што ад мёртвага спакою пачне прырода ажываць; што з кожным днём бліжэй к вясне мы, калі абудзяцца гаі і сон палёў, спакой іх немы набудзяць з шумам ручаі* (Якуб Колас).

10. Працяжжэ паміж часткамі складаназалежнага сказа ставіцца пры сэнсава-інтанацыйным выдзяленні даданай часткі, якая звычайна знаходзіцца перад галоўнай: *Што думаў бацька – не ведаю* (Янка Брыль).

11. Дзвукроп'е можа ставіцца паміж галоўнай і даданай часткай, калі ў галоўнай ёсць спецыяльныя словы, якія патрабуюць далейшага тлумачэння: *Дзеці чакалі аднаго: калі наступіць вясна* (З. Бядуля).

 Практыкаванне № 116. Растлумачце пастаноўку ці адсутнасць знакаў прыпынку паміж часткамі складаназалежнага сказа.

1. Падбіраю і збіраю ў сваім радзімым краі па зярнятку тыя словы, што кладуцца ў асновы не старых, а песень новых (Я. Пушча). 2. Хлопец доўга стаяў пасярод незнаёмага яму двара, на новым месцы, аб існаванні якога раней і не здагадаўся (Кузьма Чорны). 3. Што ноч прайшла, мы не заўважылі таго (А. Клышка). 4. Чым ніжэй апускалася асенняе сонца, тым гусцей спавіваў туман лесавыя сенажаці (З. Бядуля). 5. Лявей, дзе, выбягаючы з лесу, Шчара робіць крутое калена, відаць былі яшчэ дрэвы (А. Кудравец). 6. Калі парой лістападу ў вырай птушкі адлятаюць, яны ў дубровах пакідаюць свае вясновыя напевы, каб не згубіць іх недзе часам у хмарным небе на чужыне (Максім Танк). 7. Апошні раз ён [Сымон] зірнуў на сваю новую сялібу, у якой думаў гадаваць дзяцей і якой

цяпер заўладаў нехта чужы (Кузьма Чорны). 8. Чым бліжэй Антось падыходзіў да Ермалая, тым нерашучай былі яго крокі і тым брыдчэй рабілася яму перад самім сабою (Ц. Гартны). 9. Можна было падумаць, што, каб увесць свет перавярнуўся верхам уніз, чалавек не здзівіўся б (Кузьма Чорны). 10. Хлопцы паваліліся на зямлю і паснулі, толькі калі пазбіралі ды спалілі ўсё бліжэйшае галлё (Янка Маўр). 11. Вы абмінаеце асенні лес таму, што вецер абарваў лістоту (Максім Танк). 12. Па меры таго як выкладаў Сцёпка свой план, слухачы ўсё больш і больш захапляліся ім (Якуб Колас). 13. Як сканаю – душа застанеца ...ў срэбных хвалях дняпроўскай лазы (У. Караткевіч). 14. У маленстве выйдзе ён на двор пагуляць, а яна непакоіцца: хаця б з ім чаго не здарылася (А. Марціновіч).

 Практыкаванне № 117. Запішыце сказы, пастаўце прапушчаныя знакі прыпынку.

1. Хто не спытаў хоць раз трывогі жыццю не ведае цаны (А. Звонак). 2. І бывае выпадкова падасі хлопцу руку хоць раней ты з ім ніколі не страчаўся на вяку (П. Панчанка). 3. Нарэшце спыніліся ў вялікім пакоі акно ў якім, высокае і шырокае, было адчынена (Кузьма Чорны). 4. У тую крыніцу з якой піў вадку гразёю не кіну (К. Мірзенка). 5. Чалавек быў такі бледны што яго не брата загага і такі худы што адзежына на ім матлялася як на калы (Кузьма Чорны). 6. Мароз рыпіць пад палазамі як быццам плача дзесьці хто (М. Хведаровіч). 7. Гэта і быў той момант калі ён як мае быць выйшаў з дрымоты і цяпер скончыўся яго смутак (Кузьма Чорны). 8. Хто ведае чым падтрымліваецца існаванне некаторых глухіх дарог па якіх мала хто калі ездзіць і якіх ніколі ніхто не правіць і не глядзіць (Кузьма Чорны). 9. Там дзе раней ляжалі хмызнякі або жаўцеў пясок раслі стройнымі радамі маладыя сасонкі (А. Чарнышэвіч). 10. У каго ні пытаўся ніхто нават і не чуў такога (Кузьма Чорны).

Практыкаванне № 118. Запішыце сказы, пастаўце, дзе трэба, коскі; растлумачце наяўнасць або адсутнасць коскі паміж злучнікамі (злучнікам і злучальным словам).

1. Нават здаралася, што калі жанчалася паліва, яна мабілізоўвала персанал бальніцы, ішла разам з усімі ў лес і на самацяжках прывозіла дровы (І. Шамякін). 2. Трэба было адпачыць, але Іван адчуваў, што калі ўпадзе ў снег, то напэўна болей ужо не ўстане (В. Быкаў). 3. Усхваляваная, яна з цяжкасцю давяла ўрок да канца і як толькі зазвінеў званок, заспяшалася ў настаўніцкі пакой (М. Ткачоў). 4. Сосны навокал такія, што калі зірнеш у гору, шапка на галаве не трымаецца (А. Чарнышэвіч). 5. І так ярка прыпомнілася яму свая вёска, што каб меў крылы, то ўзняўся б і паляцеў (Якуб Колас). 6. Гладкімі плямамі браліся ўмёрзлыя вадзяныя прагалы, якія каб не пакідаць сядоў, старанна мінала Зоська (В. Быкаў).